

Del pla des Monestir a sa Creu d'en Ramis

Joan J. Gomila Portella

La nostra vida està marcada pels espais on hem viscut, les cases on hem habitat, els edificis on hem estudiat i treballat, els carrers per on hem caminat. L'arquitectura d'aquests espais ha influït fortament en la nostra manera de ser, potser subtilment al principi, quasi inconscientment després; amb intensitat, quan ho pensam serenament anys més tard. Els espais de la nostra infància on s'han desenvolupat els esdeveniments més quotidians, els més habituals, són els que resten a la nostra memòria per sempre. Les arrels de les persones es formen a la infantesa, i el lloc, l'arquitectura del lloc on hem passat aquell temps, n'és un component essencial.

Jo vaig néixer a la placeta de Sant Roc, en una casa en cap de cantó, en el barri més a llevant de Maó, encara a mig consolidar els anys 50. Una plaça ubicada en el nucli central de les Tanques del Carme, que llavors no record que anomenessin així. Simplement dèiem, quan ens demanàvem on vivíem: «a la zona de la placeta de Sant Roc» o, si no, si qui ho demanava era de confiança, «a prop des Barri», que volia dir a prop del *barri xino*: tres carrers de bars amb llumetes vermelles, que s'animaven a les nits i que desenvolupaven una gran activitat els caps de setmana. Un barri format per una trama de carrers amb el

Plànol de sínies i horts. (Albert Martínez)

de Sant Sebastià com a eix principal i altres de transversals que miraven al port amb el verd de s'Altra Banda com a final, carrers que tots ells, casualment, tenien noms de santes: Anna, Teresa, Catalina, Rosa, Cecília, i el carrer Bellavista, que era el límit de la ciutat en aquell temps, més enllà del qual els horts i les sínies, les vinyes i els molins iniciaven una franja de territori que envoltava tot Maó, des de sa Punta fins Dalt Vila Nova. La ciutat compacta protegida per les tanques i camins on l'activitat dels hortolans i pagesos donava vida a aquest entorn proper, corona semirural, que tan bé descriu Albert Martínez en el llibre *Sínies i vinyes, horts i molins*, publicat l'any 2001. Una corona verda que feia molts d'anys que existia i que nosaltres hem vist desaparèixer engolida pel ràpid creixement de la ciutat en els anys de la nostra vida.

Un barri, al voltant de la placeta, que combinava la mala fama dels bars amb *dones que fumen* amb el prestigi que podia donar l'escola de La Salle, ubicada al carrer del Carme, molt a prop de casa meua. Allà hi vaig començar la meua educació, encara que durant pocs anys, ja que en tenia vuit quan vaig iniciar

el camí, des de la placeta de Sant Roc fins al pla des Monestir, per començar preparatòria, el batxillerat elemental, i la meua vida d'estudiant en una ciutat que deixava enrere la pobresa de la postguerra i començava a tancar les ferides obertes amb la Guerra Civil. Un Maó on el turisme, amb tots els canvis socials i de costums que comportaria, començava a imposar-se com una activitat econòmica que ens havia d'acompanyar i condicionar fins avui.

Placeta de Sant Roc. Febrer 1956

En aquesta fotografia, cedida per na Magdalena Díaz Ponsetí, es pot veure la placeta blanca, l'Any de sa Neu (febrer del 1956), amb la font al darrere del grup, desplaçada de l'eix del carrer de Sant Sebastià. Una font construïda de marès i rematada amb una gerra, element d'arquitectura urbana que serà un punt de trobada, un lloc de converses i xafardeig mentre s'omplen d'aigua potable les gerres de zinc o de fang, per al consum de casa. Avui pot semblar increïble, però a principi dels anys seixanta, a la placeta de Sant Roc, encara no hi havia aigua corrent.

Pla Claret. Detall

L'octubre de l'any 1961, mon pare em va acompanyar, per primera vegada, pels carrers de Maó fins a l'institut per mostrar-me la ruta que hauria de seguir cada dia per arribar al vell edifici del pla des Monestir, que coneixíem més per l'existència de la Casa, la Casa de la Misericòrdia, que no per l'església de Sant Francesc (nosaltres érem del Carme) i l'antic monestir, dins del qual, feia anys, s'havia ubicat, aprofitant una part de les plantes altes, l'institut de batxillerat.

Carrer de Sant Sebastià fins a la Miranda i tot d'una l'entrada davall sa Plaça. L'espectacle dels llocs de venda, tant les casetes que van envair part de l'espai central del claustre del Carme, com els llocs que estaven recolzats a les columnes centrals, mostraven l'exuberància de verdures i fruites, pollastres i gallines, gàbies amb conills i per Nadal els galls dindis. Sempre era una festa passar per davall sa Plaça, observar la varietat de productes del camp, veure el moviment continu de placers i clientes, caminar per damunt d'un trespolat ple de forats, amb pegats arreglats a corre-cuita. La llum brillant del matí passant a través dels mitjos arcs i la grisor fosca dels dies d'hivern reflectida en la blancor de columnes i parets. Tot era blanc abans de la moda del marès vist. No imaginàvem, llavors, que aquelles columnes del claustre havien estat part de les arcades obertes al pati central del conjunt. Fins i tot, no podíem sospitar

Davall sa Plaça. Lluís Real

que la lentitud en la seva construcció al llarg del segle XVIII havia facilitat la substitució de les voltes de marès (que encara podem veure a les quatre cantonades) per les biguetes de fusta, en la formació dels sostres dels trams laterals del claustre, deixant com a testimoni antic el punt de suport de volta bé dalt dels gruixuts pilars, que es veu tan bé en aquesta fotografia de Lluís Real feta a final dels anys setanta.

Tot sortint del mercat per la plaça del Carme, la visió d'un ambient concentrat, però tranquil, ens sorprèn. Sobretot, els dies de mercat, malgrat que no hi ha quasi ningú a la vista. Tothom deu ser *davall sa plaça* fent les seves feines. Una visió que ens alegrava el recorregut cap a l'institut i també ens entretenia, a vegades una mica massa, i feia retardar l'arribada puntual al centre. Nosaltres, que vivíem a llevant del mercat, sempre entràvem i sortíem per la plaça de la Miranda, dominàvem els espais i coneixíem les persones que traginaven les mercaderies per aquella banda, i de petits, en les nostres corregudes pels

Plaça del Carme, 1961. Francesc Català Roca

carrers, no solíem passar mai més enllà de *davall sa Plaça*. Fixau-vos bé en aquesta preciosa fotografia de Francesc Català Roca feta l'any 1961, justament l'estiu abans d'iniciar el meu recorregut quotidià cap a l'institut: una visió ben habitual d'aquell temps. Les bicicletes dretes amb el pedal a la vorada, el carret de gelats d'en Mateu en primer terme, la vespa una mica enmig, una Montesa, el carro amb la mula, el Melis ben carregat, un carret manual al fons, gent que camina cap a s'Arravaleta, etc. Tot sobre l'empedrat de la plaça que havia dis-

senyat l'arquitecte Claret uns anys abans. De fet, som al temps final de l'estada de Josep Claret a Menorca. Però, també podem observar els enfronts de l'altra banda de la plaça, amb les ombres de les cornises caient sobre les façanes una mica descuidades. L'antic edifici de La Caixa, que no duraria gaire, ja que l'arquitecte Jaume Villalonga feia, en aquell precís estiu del 1961, els plànols del nou edifici que avui coneixem. Un Maó plàcid, quiet, assossegat.

L'olor de peix, les caixes de fusta amb tot tipus de peixos acabats de pescar afegien un component olfatiu al trajecte diari cap a l'institut, quan passàvem per davant la Peixateria.

Pla de la Parròquia, anys 60. Joan Sturla

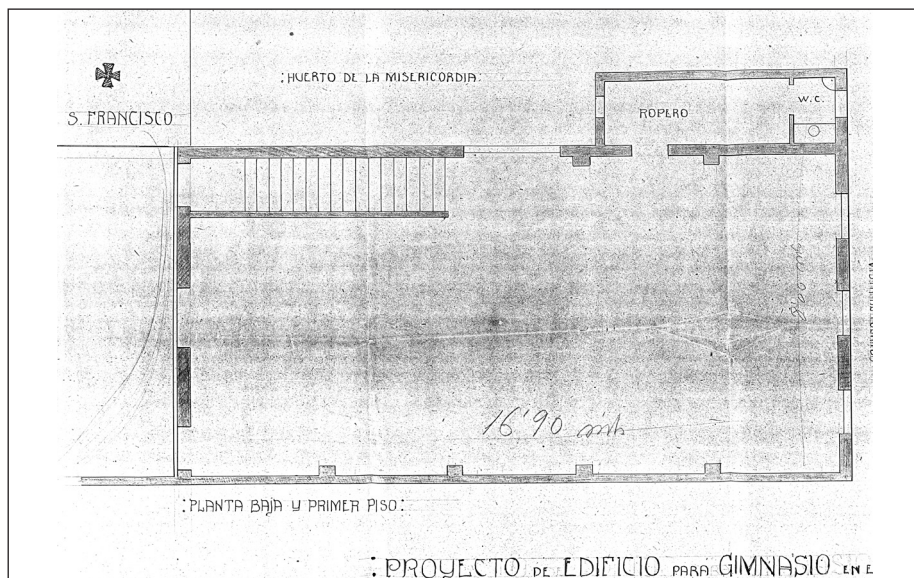
Pujada per Portal de Mar i arribada al pla de la Parròquia on, aquests primers anys seixanta, es podia observar com els cotxes i camions omplien els dipòsits de benzina als sortidors i, a vegades, algun carro amb mula, de l'exèrcit, feia avant i arrere intentant endevinar el lloc exacte per poder carregar els barrils que portaven dins del fons d'aquells carruatges amb panxa, tan especials. Aquesta fotografia, d'en Joan Sturla, deu tenir cinquanta anys i el panorama arquitectònic que s'hi contempla és el mateix que podem observar avui, encara que l'ambient urbà és ben bé dels anys seixanta: altra vegada tres o quatre vespes, un Biscúter, tres 600 i un parell de cotxes negres més antics, aparcats tots a l'antic aparcament de ben enmig de la plaça.

Entràvem al carrer d'Isabel II i era ja quasi arribar al lloc de destinació. Com que ja no sobrava temps, passàvem el carrer a bon pas sense deixar de mirar els soldats que feien guàrdia a Cas General, i que ens encantava contemplar, per la connexió que ens oferien entre el món de les joguines i els TBO de casa nostra i aquella realitat ben viva que observàvem a diari.

Pla des Monestir, 1961

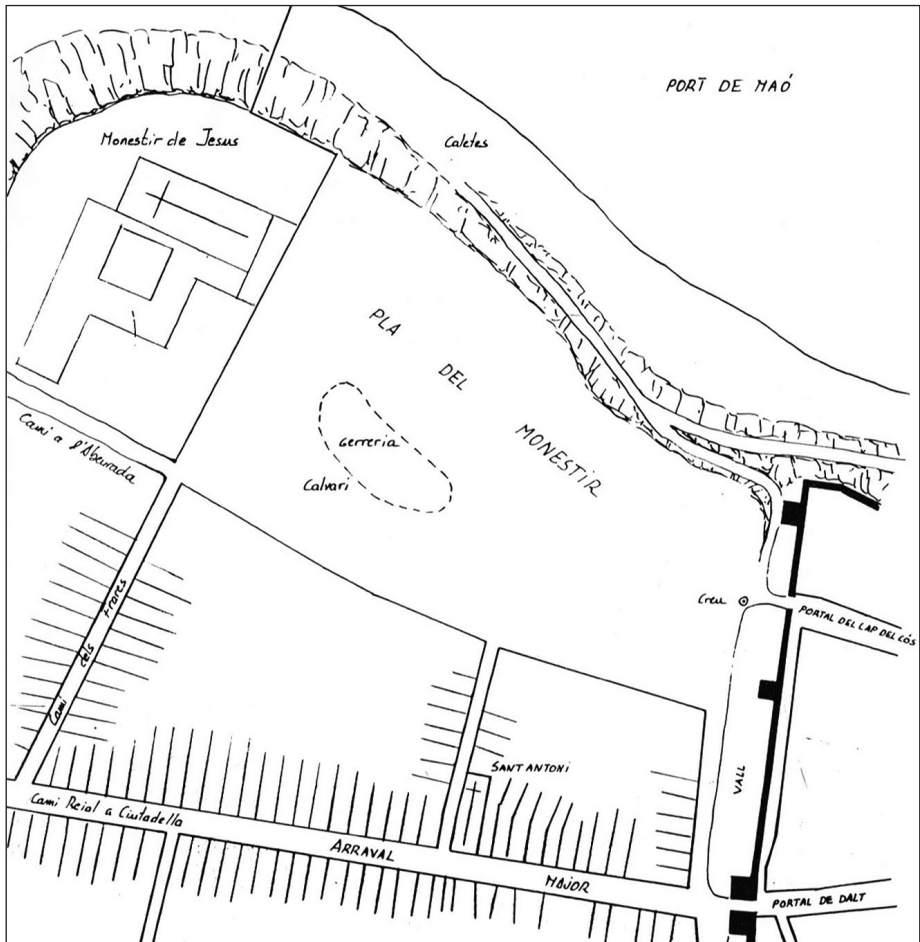
I arribàvem a la plaça de Sant Francesc, que tothom anomenava el pla des Monestir, el centre de la zona de Maó ocupada pels hortolans, vergeters, pagesos i altra gent del camp, que vivien al voltant de la plaça, al carrer des Frases, també a s'Arraval i a la part més a ponent de ses Rovellades, a prop de la Clota. Aquesta fotografia, cedida per l'arxiu de l'Institut Joan Ramis, està datada l'any 1961, i ens mostra la placeta tal qual estava el primer any que vaig començar a anar a l'institut vell: altra vegada l'ambient dels anys seixanta: el final de la vida rural i l'inici de la modernitat. Ens podem tornar a fixar en els enfronts de les cases: la seva planura i el joc de finestres aparellades a les cases de trast, totes similars, totes subtilment diferents, els colors en algunes façanes, la senzillesa de l'entorn, la font i el fanal al mig de la plaça i l'enterra de terra batuda. Als baixos de la casa de la dreta, que és la del cap de cantó amb el carrer des Frases, hi havia la fusteria de can Bals, un petit taller on en Llorenç Bals, artista polivalent, encarregat de les feines de conservació d'altars i capelles de les esglésies de Maó i constructor dels passos de Setmana Santa, animava la plaça amb els renous típics d'un taller d'ebenistes.

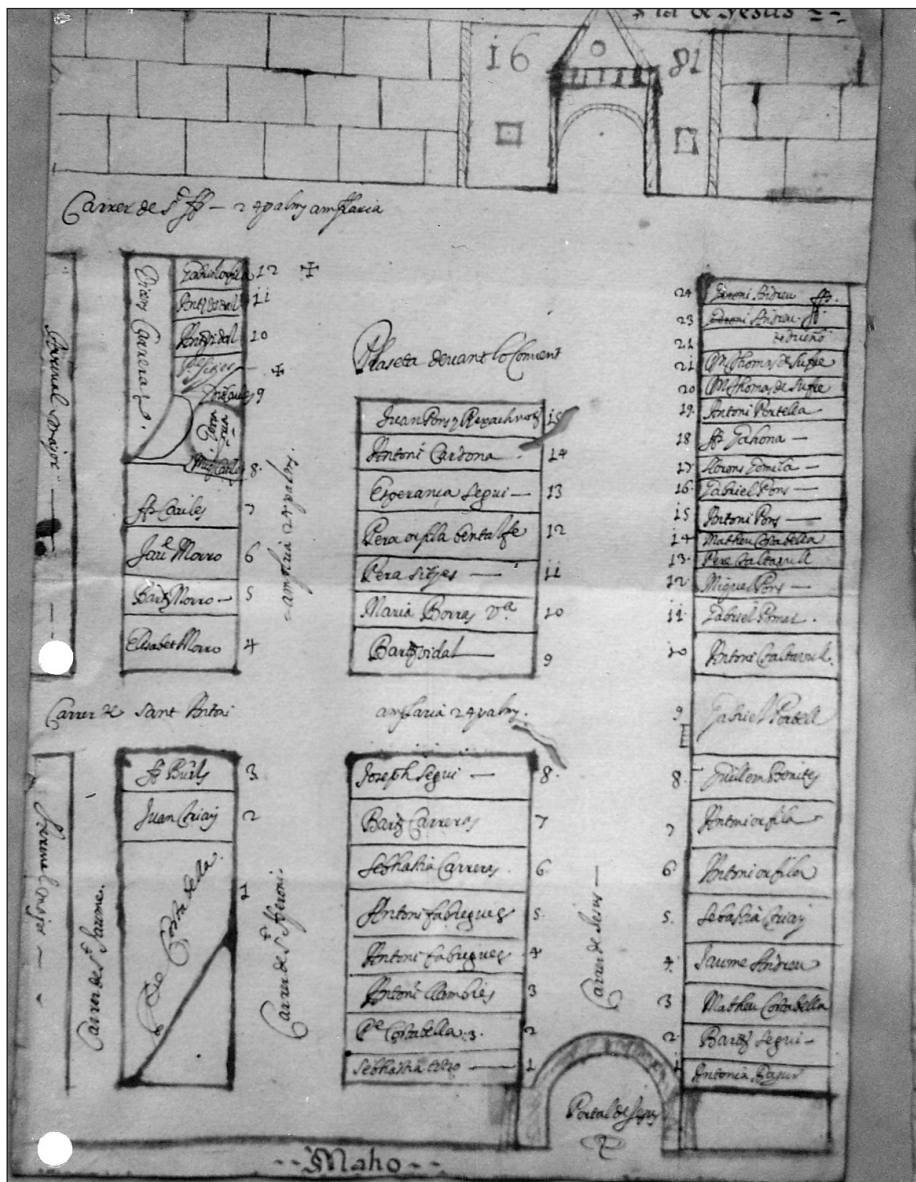
Planta proposta de tancar el mirador

I a l'altra cap de cantó, la botiga d'en Vicenç de sa Creu d'en Ramis. Un local on es podia comprar tot tipus de gra, gàbies, eines del camp i menjar per a animals. Al fons d'aquest trast hi havia una habitació, un espai minúscul, d'on sortia l'aroma del cafè acabat de moldre. Aquella oloreta suau i agradable que omplia el mirador del «Polo Norte», els pocs dies que no bufava la tramuntana. L'empedrat del carreró encara hi és avui en dia, i les cotxeries de l'esquerra, on guardaven carros i galeres, totes iguals, han desaparegut, encara que no les seves portalades, les portes de les quals, canviades per reixes, encara son allà. Però hauria pogut no ser així, si la proposta que va fer en Poncio Pons Goñalons a l'Ajuntament de Maó, el setembre de l'any 1909, s'hagués acceptat: «(...) *atentamente expone. Que teniendo noticia de que la Corporación Municipal trata de cerrar el sobrante de vía publica existente en la Plaza de San Francisco con vistas al mar, para evitar a los vecinos los graves perjuicios que le ocasiona principalmente en los días en que sopla el Norte, el que suscribe se ofrece a adquirir y cerrar el terreno expresado construyendo en el un edificio con arreglo al plano y proyecto que acompaña bajo la dirección del Sr. Arquitecto Municipal (...)*». Res no hauria estat igual en els recreos a la plaça del pla del Monestir sense el vent que venia del mirador del «Pol Nord».

Desaparició que sí que havia succeït, molts anys abans, amb el mirador del final del carrer de Sant Antoni. Perquè el pla des Monestir no era només la placeta que avui coneixem, sinó que s'anomenava així tot el pla entre el carrer del Rector Mort i el des Frares, abans dit de Sant Francesc, i entre el carrer de Sant Jaume i el penya-segat que dóna al port. Tal com ho descriu Albert Martínez en un treball sobre aquest lloc, publicat l'any 1993 a la *Revista de Menorca*, «*El pla comprenia unes terres que pertanyien directament al rei, és a dir, no s'havien donat en infeudació ni s'havien establert a cap particular. Eren, per tant, d'ús públic i la seva administració corresponia al Reial Patrimoni, que tenia, no obstant, el dret a cedir a particulars aquest tipus de terrenys quan ho considerés escaient; i augmentava així, els seus ingressos a costa de la seva propietat. Solcat per una petita depressió al seu centre, era, no obstant, relativament planer, amb pendent cap als penyals. Hi destacava un petit turó al seu límit sud, on hi havia unes coves i un tros de terra que es destinava al corral del Rei, un tancat per a guardar el bestiar que es trobava perdut i que era recuperat pel seu amo després de pagar l'anomenada 'corralada' (...)*».

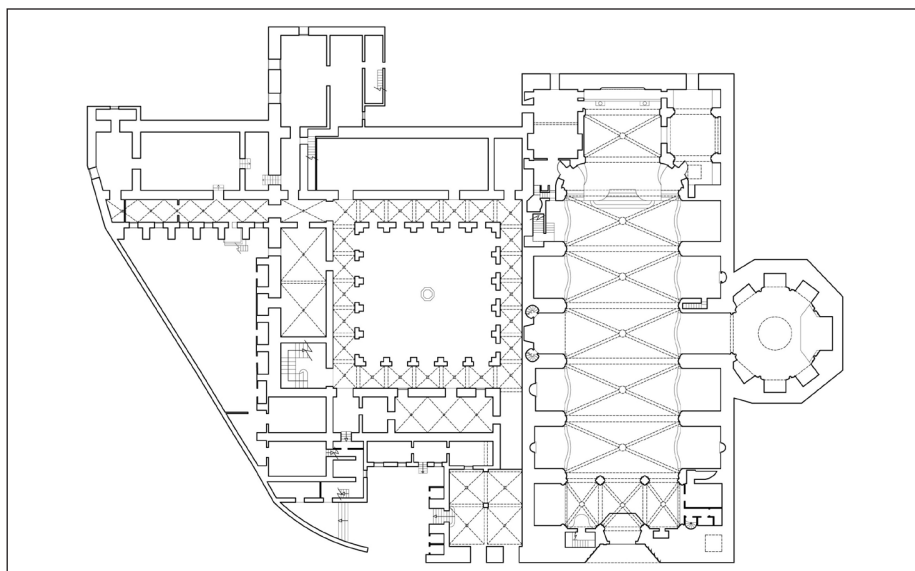
Esquema del terreny pla des Monestir. Albert Martinez

Pla des Monestir antic 1

En el primer plànol de parcel·lació del pla des Monestir, dels dos que es conserven a la col·lecció Guillermo de Olives, podem veure com, damunt del terreny del pla, s'hi implanta una trama regular de carrers i les illetes es distribueixen en trasts ben regulars, si exceptuam la Gerreria, que sembla ocupar més espai. La trama dóna continuïtat als tres carrers que vénen de s'Arraval (Frares, Sant Antoni i del Vall, actual Rector Mort) i se'n dibuixen tres de nous paral·lels al port, el de Sant Jaume, Sant Jeroni i el de Jesús, que surt del portal que tenia el mateix nom, avui carrer d'Isabel II. El carrer de Sant Antoni arriba al penyal i podem intuir que acabava en un mirador, tal qual es projectava, també en aquest plànol, amb el final del carrer des Frares a la banda de ponent, passant per davant el monestir i futura façana de l'església, i acabant amb el mirador del «Pol Nord». Curiosament, el carrer de la banda de llevant s'anomenava carrer del Vall, que devia anar paral·lel al vall que defensava la murada en la seva baixada pel carrer del Rector Mort, on, rere les cases d'avui, encara passa la dita murada en planta baixa. La qüestió és que l'any 1694 es va establir el mirador del carrer de Sant Antoni a Gabriel Portell i així desapareixia la possibilitat de mirar el port des d'aquest final de carrer, fet que ja queda dibuixat en el segon plànol que us vull mostrar.

Aquest plànol sembla més modern que l'anterior, malgrat que dugui la data de l'any 1681, ja que es veu més documentat i més ben definit en la seva semblança amb l'actualitat, encara que amb una desproporció bastant exagerada amb la implantació de trasts i de carrers. La placeta que queda davant de l'antic convent l'anomena «placeta davant lo convent», cosa lògica, ja que l'església que avui coneixem encara no s'havia començat a construir en aquesta època: ho va ser entre l'any 1719 i el 1775, i devia obligar a la reordenació de l'espai lliure bé davant del convent, eliminant part del mur del pati que el separava de l'espai públic, tal com es veu en el plànol actual.

Plànol del convent i església, 1997

El plànol que veim ara és l'estat actual del conjunt del convent i el lateral de l'església fet l'any 1997, poc temps després de la darrera intervenció que va permetre obrir el museu i les seves dependències tal com les podem veure avui. Primer, la reforma duita a terme pels arquitectes maonesos Jordi i Taltavull i, més tard, la intervenció dels arquitectes Elías Torres i José Antonio Martínez Lapeña van posar al dia els espais interiors i van donar al conjunt un ús unitari, un aire actualitzat i modern adequat per a museu de Menorca.

Com molt bé va explicar Cristina Andreu en la seva exposició de fa un mes sobre la història de l'edifici del convent, i per tant no cal repetir-ho en detall, la història del monestir comença l'any 1450 amb la seva construcció i acaba l'any 1995 quan tot el seu espai construït és dedicat a museu. Entremig, primer va ser convent fins que es va desamortitzar l'any 1835. Però, des de l'any 1840 fins al 1968 va ser utilitzat, també, una part, com a Casa de Misericòrdia. Va ser Biblioteca des del 1861 fins al 1948, quan aquest equipament va passar a can Mercadal, la casa de la plaça de la Conquesta, que José Codina havia regalat a l'Ajuntament perquè fos Arxiu i Biblioteca de Maó. Edifici que aquell any havia acabat de reformar l'arquitecte gironí Josep Claret, arquitecte municipal que vivia a la ciutat des del 1939. El convent també va acollir l'Escola Nàutica des del 1855 fins al 1869, quan aquesta escola es va convertir en el primer institut i es va mantenir al pla del Monestir fins a l'any 1963, prop de cent anys. Llavors, va ser quan els estudiants i professors vam inaugurar el nou institut al carrer de Vives Llull, també obra de l'arquitecte Claret.

Foto de la façana del convent i església, aprox. 1960

Dels dos cursos que vaig passar al vell institut, record molts moments que han quedat gravats a la memòria més antiga. Del curs 1961-1962, quan vaig fer la Preparatòria, l'absoluta fixació que tenia amb el mapa de ciutats sense nom que *donya* Maria Mir tenia penjat a la paret de la classe, amb els dos pols metàl·lics i amb dues llumetes que s'encenien quan el punter encertava la resposta adequada: encara avui sent la satisfacció que em produïa endevinar la pregunta.

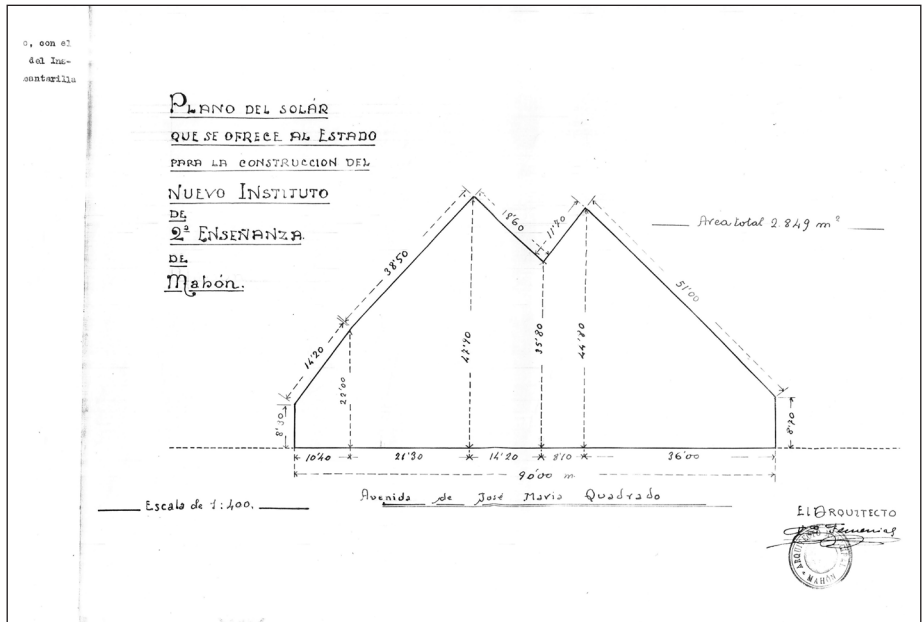
Del curs següent, el 1962-1963, quan vaig començar el batxillerat elemental, record les classes d'Antonio Pons Monjo. L'aula distribuïda amb els bancs de fusta i els alumnes de dos en dos, tres fileres de pupitres cap al fons de l'aula, el meu company Pedro Dalmedo Planas, que, com que ens situaven per ordre alfabètic de llinatge i entre la D i la G no hi havia ningú, era el nombre 9 i jo el 10 de la classe, i en Pons Monjo explicant la seva lliçó tot passejant pels passadissos entre bancs. I, de cop, un alumne que s'alça i comença a fer gests exagerats darrere el professor, amb una mímica silenciosa i divertida, i tota la classe esclatant a riure. Ja devia tenir una certa edat en Pons Monjo i en veure, més que no sentir, el guirigall que es muntava es girava per veure què passava, però l'agilitat de l'alumne entremaliat era tal que en un no res ja tornava a estar assegut com si res no hagués passat. I en Pons Monjo, vermell com un tomàtic, demanant explicacions.

Però aquella vida, que ara record com a antiga, els darrers moments que devien ser d'una manera d'estar al món que venia de molt enrere, i aquell món de llums de bon matí i fosquets que s'allargaven lentament fins a la foscor negra, es va acabar. El nou institut havia obert les portes i l'octubre de l'any 1963 vam haver d'anar més enfora de les nostres cases, fins a una tanca de sa Creu d'en Ramis, on s'havia construït el nou edifici. Cap problema per a nosaltres, per anar i venir fins allà dalt, tot d'una vam posar en marxa les bicicletes.

L'actual Institut de Maó, l'IES Joan Ramis i Ramis, és un d'aquests edificis que està lligat també als nostres afers més antics i segueix essent un lloc de múltiples experiències per als al·lots i al·lotes maonesos, ara juntament amb el Cap de Llevant, el Pasqual Calbó i l'Escola d'Art. Saber de la seva petita història –qui el va projectar, com es va fer, amb quins materials es va construir, etc.– pot ajudar-nos a conèixer millor l'edifici i a saber apreciar-ne més bé l'arquitectura.

Foto antiga de la façana del nou institut

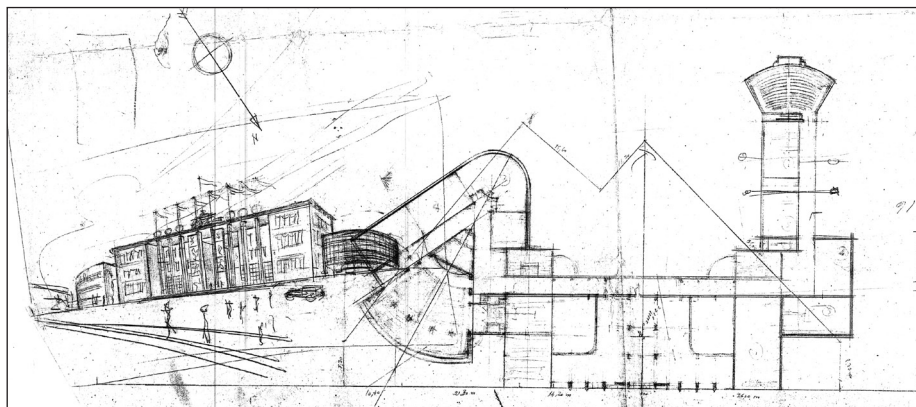

Plànol solar J. M. Quadrado

Tornam una mica arrere. El novembre de l'any 1925, els pares dels alumnes que van a classe a l'institut vell del pla des Monestir, aquest que acabam de deixar, demanen en una carta «*un buen edificio para Instituto por el propio decoro de la ciudad ya que el de hoy no es digno de un pueblo como Mahón*». L'Ajuntament transmet la sol·licitud a Madrid, que contesta l'abril de l'any 1926 que s'ha esgotat el crèdit per fer obres de nova construcció. El desembre del mateix any, el batle Antoni Victory Taltavull envia «*un croquis de un proyecto de nuevo edificio para el Instituto Nacional de 2ª enseñanza de esta ciudad con memoria y presupuesto aproximado, así como planos del solar y su situación*». Es tracta d'un projecte de l'arquitecte municipal Francesc Femenias i Fàbregas, que, de moment, no hem pogut trobar. En canvi, el solar que l'Ajuntament esta disposat a cedir al ministeri és una parcel·la que dóna a l'avinguda Josep M. Quadrado, un carrer que fa poc temps que està obert vora l'Esplanada. El solar és petit, té una forma prou rara i està situat davant Sa Graduada. La resposta de Madrid devia haver estat negativa, ja que el 26 de gener de l'any 1934 torna a sol·licitar-se un nou institut.

L'any 1939, l'arquitecte gironí Josep Claret, que havia arribat a Menorca a principi d'any per dirigir les obres de l'aeroport de la carretera de Sant Lluís, és nomenat arquitecte municipal de Maó. L'agost d'aquest any redacta el primer dels tres projectes que farà per al nou institut. En el mateix solar de l'avinguda Josep M. Quadrado en el qual Femenias havia dibuixat la seva proposta desconeguda, Claret intenta distribuir un nou edifici. Els temps han canviat i l'arquitectura també.

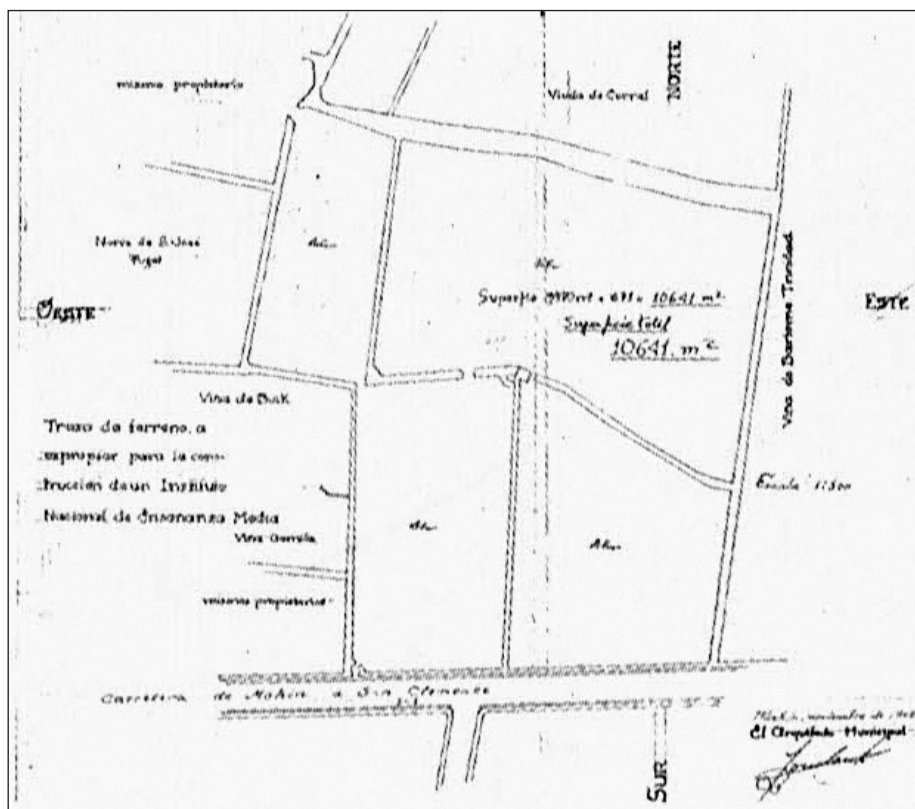
La proposta és, possiblement, el primer projecte del nou règim a Menorca. Una arquitectura que connecta amb l'espectacularitat dels edificis públics feixistes d'Itàlia i d'Alemanya. Un edifici que presenta unes pautes i unes formes contundents que han de rompre amb la situació anterior. La proposta centra la força en el gran atri d'entrada, amb pilars a triple alçada i amb els símbols dels guanyador de la guerra: dos grans relleus al vestíbul explicant les seves gestes, l'escut al centre de la línia de cornisa i les banderes a l'aire. Aquest atri podria estar inspirat en el Zeppelinfeld (1935-1937) o en algunes parts de la Nova Cancelleria (1938), obres de l'arquitecte de Hitler, Albert Speer.

Primer croquis de l'institut nou. Claret, 1939

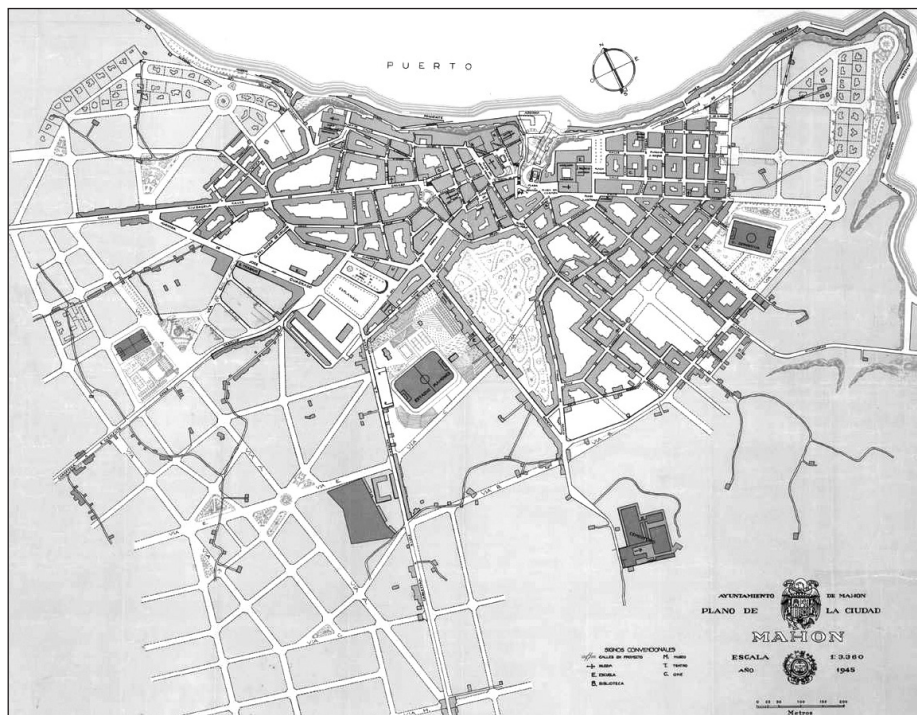
Aquest projecte no es va construir. Les dimensions del solar devien ajudar a reconsiderar la ubicació i, tal vegada també, la proposta d'estudiar la ciutat en conjunt i proposar un altre emplaçament més adequat en l'àmbit d'una nova manera de fer urbanisme devia influir en l'esmentat canvi. Hem de pensar que poc temps després, l'any 1944, el mateix Claret havia de presentar el Pla de reforma interior i eixample de Maó, un document històric, en el qual s'especificarien l'obertura de nous carrers, la situació de nous serveis i les capacitats de creixement de la ciutat en el futur.

A principi dels anys quaranta, l'Ajuntament de Maó convoca un concurs de solars per construir el nou institut. La idea era obtenir uns terrenys de dimensions suficients per fer un edifici prou gran i construir-lo amb perspectives de futur. L'anterior solar a Josep Maria Quadrado era petit i, sobretot, no tenia espai suficient per situar els camps d'esports imprescindibles per complementar una educació física que es considerava prioritària. A la convocatòria no s'hi presenta cap propietari i ha de declarar-se deserta. Més tard, el novembre de l'any 1942, s'arribarà a un acord amb la senyora Paca Martorell per adquirir quatre tanques que sumen 10.641 m² de superfície del lloc de sa Creu d'en Ramis, vora la carretera de Sant Climent. Aquí comença la història de l'edifici actual del Joan Ramis i Ramis, malgrat que fins al curs 1963-1964 no s'inauguraria el nou institut.

Solars a sa Creu d'en Ramis

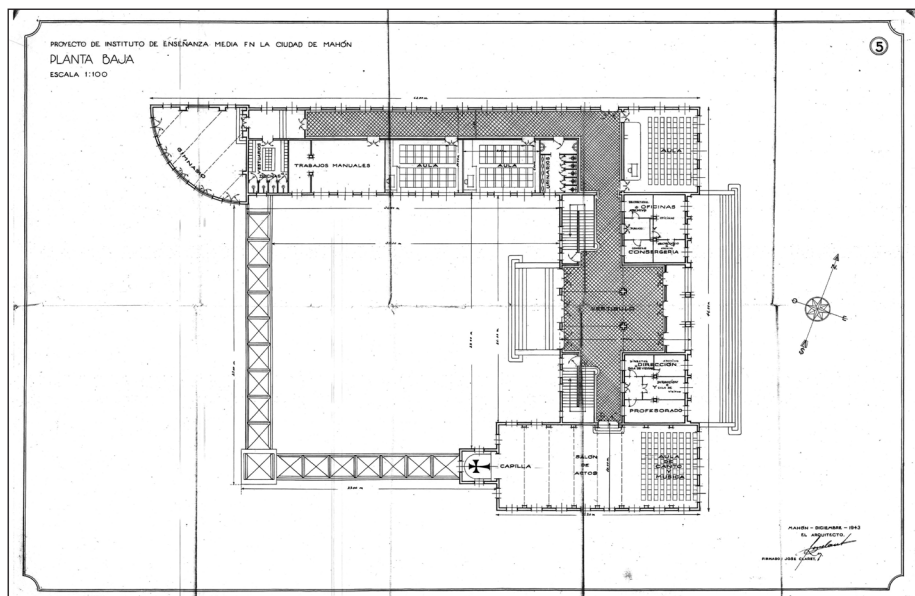
De moment, Claret prepara un segon projecte de l'institut per a aquesta nova ubicació als afores de la ciutat. El desembre de l'any 1943, l'arquitecte ha enllestit els plànols i, des del punt de vista tècnic, sembla tot disposat per començar. Però la manca de voluntat de Madrid i potser les poques disponibilitats econòmiques del moment van fer que aquest segon projecte tampoc s'arribés a construir.

Pla Claret. (1944)

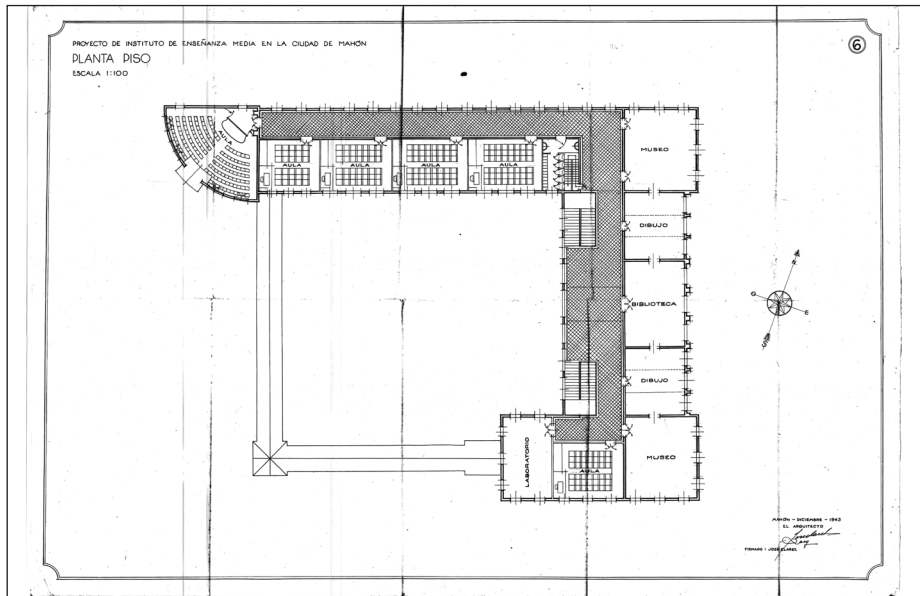
La grandària del solar i la nova ubicació són les primeres diferències importants d'aquesta proposta respecte a la del 1939. Ara, Claret disposa d'un terreny sense restriccions i, també, d'una situació que reforça la necessitat d'obrir nous carrers que ell mateix planteja en el nou Pla de la ciutat. La via A (part de l'actual avinguda Vives Llull) és un gran carrer que travessa els afores de Maó, des de la carretera de Ciutadella fins a arribar a la carretera de Sant Lluís, molt més amunt de les cases de l'Ateneu. El fet de situar el nou institut sobre l'esmentada via i en el punt més proper a l'Esplanada demostra la intenció primera de Claret que els edificis públics fossin punts d'atracció del creixement futur de la ciutat. Una teoria utilitzada encara avui a l'hora de rehabilitar o regenerar barriades perifèriques de les nostres ciutats.

L'edifici es planteja, en aquesta segona proposta, amb planta baixa i un sol pis, en lloc de la planta baixa i dues plantes pis de la proposta anterior, però tot ell una mica suspès del terreny. Aquesta posició elevada es mantindrà en el tercer projecte, el que serà definitiu.

Planta baixa del 2n projecte. Claret 1943

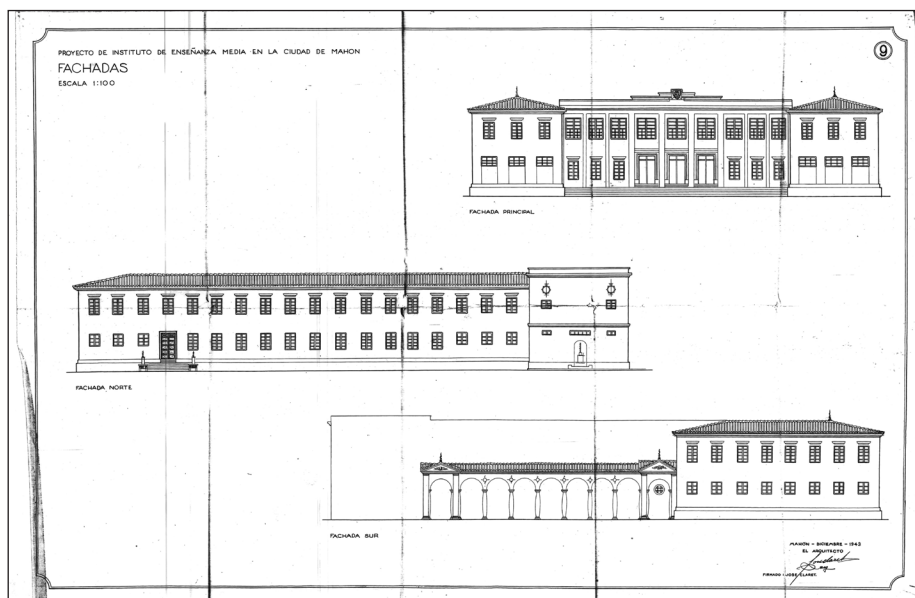
La planta baixa és producte d'una evolució lògica de la primera idea: es manté l'eix d'entrada i la simetria d'espais de cara al carrer i, també, l'estructura general de la planta en forma de U, però es perd l'atri exterior, el millor element arquitectònic de la proposta original. En aquest segon projecte, es dissenya un vestíbul interior des d'on s'accedeix a les escales, al pati i a les aules d'aquesta planta. L'ala de la dreta segueix mantenint una proporció més llarga que la de l'esquerra, possiblement per protegir el pati de la tramuntana. Un element singular ha de tancar l'edifici per aquest cap: el saló d'actes de la primera proposta és substituït aquí pel gimnàs. A l'altre costat, l'espai, que a la primera proposta era el teatre, ara l'ocupa el saló d'actes, que també és capella.

Planta pis del 2n projecte. Claret 1943

En general, aquest segon projecte ha perdut l'elasticitat i l'elegància del primer i els nous espais no són tan suggeridors com ho eren els de l'any 1939. La dificultat del solar anterior havia fet esmolar el talent de l'arquitecte; ara que és ampli, l'arquitecte es relaxa i planteja solucions manco interessants.

Les façanes són la part d'aquest segon projecte que sofreix més modificacions. De fet, només un cert aire en queda, de la proposta primera. Les columnes, que abans eren de tres alçades i formaven l'atri exterior, ara són pilastres, només de dues plantes i emmarquen finestres i portes del cos central de la façana principal. Aquesta manté la composició d'una part plana central més endinsada respecte als dos cossos laterals. El remat pla sobre l'entrada, una idea anterior que es recupera aquí, contrasta amb la proposta de col·locar teules a les cobertes dels pavellons laterals, una decisió que no lliga amb la voluntat de fer una arquitectura de volums nets i sobris. Comença amb aquesta acció la tipificació de l'arquitectura regional, la construcció de formes diferencials que identifi-

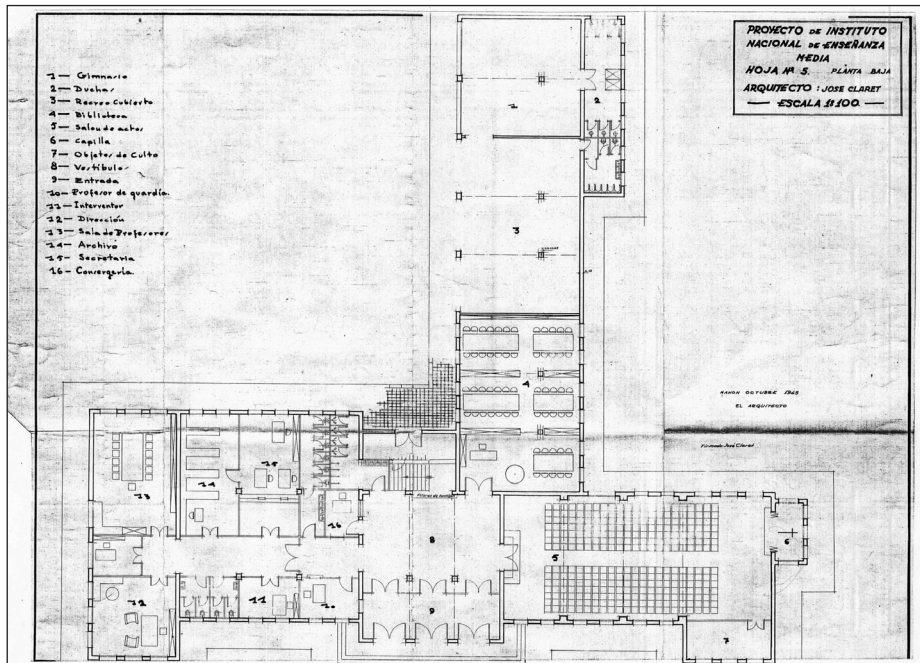

Façanes del 2n projecte. Claret 1943

quen les regions. Una realitat que romp les pretensions de la Dictadura de fer una arquitectura del règim, unitària, nacional.

La sobrietat de la composició, els volums nets, els símbols del poder que ressaltaven en el primer projecte sobre una arquitectura de formes pures, deixen pas al folklorisme local. La manca de mitjans econòmics ajuda que les tècniques locals de construcció s'imposin sobre l'aventura de començar a emprar nous materials més cars. El resultat és una mescla de parets de marès i estructura de formigó armat, cobertes de teules i terrats plans, finestres de forma tradicional i grans finestrals. La construcció del nou institut en serà una prova claríssima i un testimoni, uns anys més tard (1953-1963).

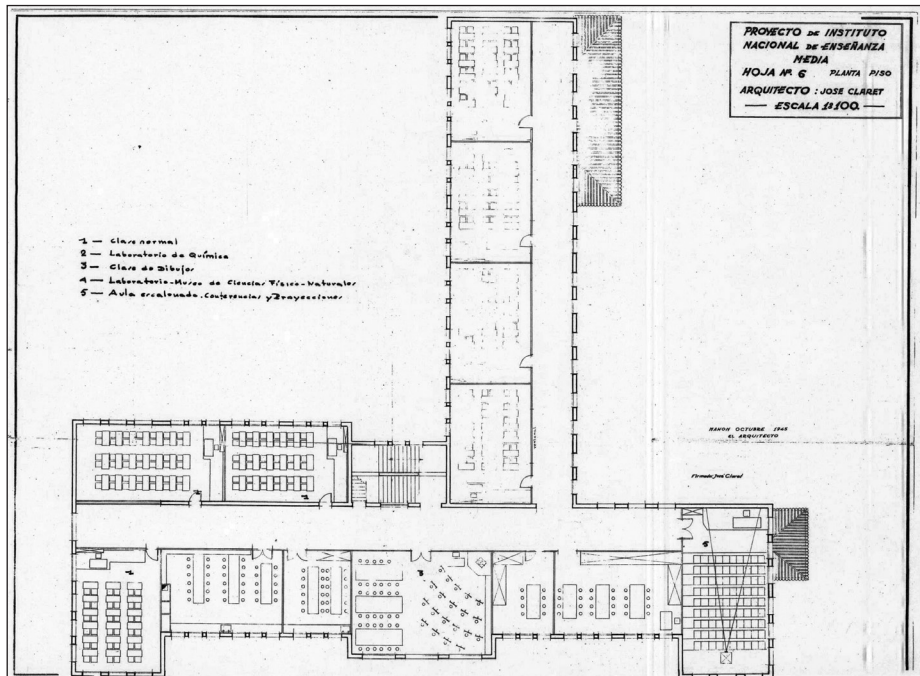
A la tercera va la vençuda, diuen, però en el cas de l'institut no va ser ben bé així. El tercer projecte redactat per l'arquitecte Claret, l'octubre de l'any 1945, per poder fer un nou institut a Maó tampoc es va construir en aquell moment. Haurien de passar alguns anys. Claret tornaria a modificar el projecte l'any

Planta baixa del tercer projecte Claret (actual)

1948, més ben dit a ampliar-lo, i la sort o el destí que un menorquí, Francisco Sintes Obrador, fos director general al Ministeri d'Educació els anys cinquanta serien esdeveniments que possibilitarien, finalment, la construcció de l'edifici. Aquest tercer projecte és, sens dubte, la base de l'edifici que avui podem contemplar.

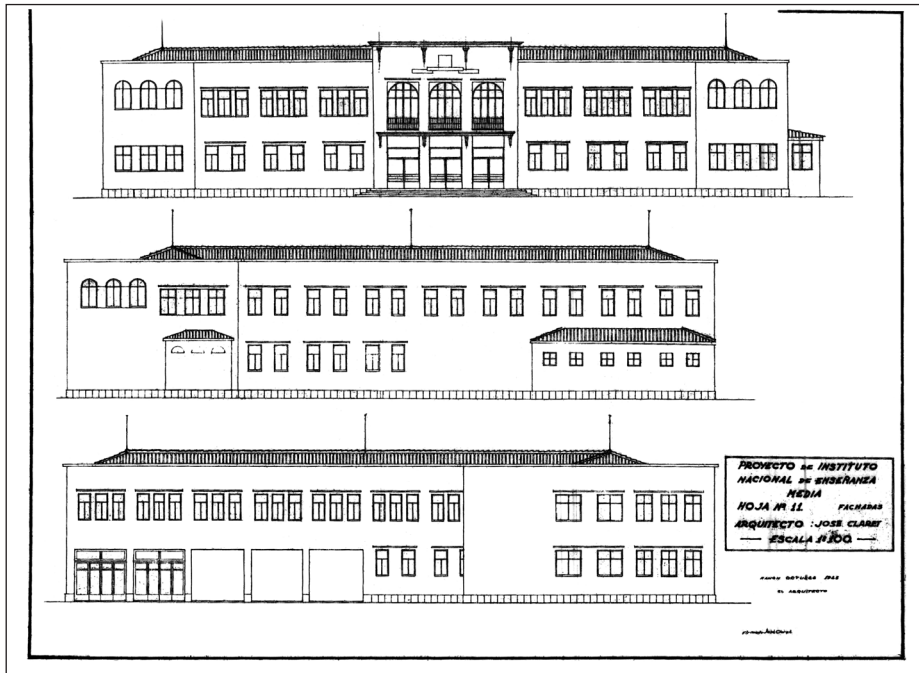
La planta manté la forma general de les dues propostes anteriors: un rectangle amb façana al carrer, amb una ala perpendicular a la part posterior, que determinarà la compartimentació dels espais exteriors i que protegirà l'espai de jocs del vent del nord. La distribució del centre va millorant. Ara, l'arquitecte reorganitza els espais més públics de l'institut entorn de l'entrada: a la dreta, la sala d'actes; bé davant, la biblioteca, i, a l'esquerra, la zona administrativa i de professors. Des del vestibul es pot anar directament al pati o pujar, per l'única escala que es projecta, a la planta pis, on hi ha les aules. La superfície de circulació ha disminuït i el funcionament general del centre és molt més racional.

Planta pis del tercer projecte Claret (actual)

A la planta pis, se segueix el criteri utilitzat en el projecte anterior: situar les aules específiques donant al carrer. L'aula de dibuix, sobre l'entrada; a cada costat, els laboratoris de ciències naturals i de física i química; als extrems del volum, una aula de projeccions (que prest es convertiria en l'aula d'anglès), situada a la part que mira a tramuntana, i, a l'altre extrem, una aula normal. Les altres aules miren al pati i tenen la millor orientació: migjorn i ponent. Un passadís en forma de T serveix de comunicació de totes les peces amb l'escala.

A la part exterior, es proposa una gran porxada per fer el descans a cobert i un gimnàs amb dutxes. També es preveuen uns serveis per utilitzar-los en les hores de jocs i descans.

Façanes del tercer projecte Claret (actual)

Però, si la planta ha millorat la seva organització interna respecte d'anteriors propostes, les façanes van perdre interès en cada nou projecte. La diferència entre el projecte de l'any 1939 i aquest de l'any 1945 és substancial. En el primer, es notaven les intencions racionalistes, una certa idea d'arquitectura que Claret havia executat a Girona i que després realitzaria en algunes cases particulars de Maó. Una arquitectura acomodada a les intencions del moment, que concebia el projecte com un tot, com un objecte on dins i fora eren coherents, una obra de formes simples, volums nets i expressions clares. Una proposta que, malgrat els símbols que la Dictadura li obligava a posar, desprenia modernitat. En canvi ara, amb aquesta tercera idea, ens brinda una arquitectura folklorista, influenciada pels esdeveniments i els gustos locals, enfora d'una intenció universal. Claret va perdre els aires de joventut i frescor que desprenia la seva obra primera i va canviant el seu estil cap a posicions més

noucentistes. Aquí comença una suau baixada de qualitat de la seva producció arquitectònica, que s'accelerará els anys seixanta, quan, instal·lat de nou a Girona, treballarà a Platja d'Aro fent construccions sense cap interès.

En aquest tercer projecte, introdueix per primera vegada els arcs en la composició de la façana principal de l'institut. Utilitza tres grans arcades per insistir en la importància de la simetria de l'edifici. Tres arcs que volen ser de doble alçada, però que romp voluntàriament per la meitat amb una cornisa suportada per quatre peus d'un estil barroc. Una cornisa que no hi va gens ni mica, amb la netedat que encara conserva el conjunt, i que repeteix a la part alta d'aquesta façana, com si no sabés prou bé com acabar-la.

Les altres façanes són d'una gran simplicitat i estan totes marcades per la distribució de les finestres. Claret reutilitza alguns elements arquitectònics de Femenias donant-los un nou sentit. És el cas de les finestres agrupades (separades per un pilar molt prim), que s'empren per donar prou llum a les aules i que se separen més o manco en funció de les necessitats compositives de cada espai on han d'il·luminar.

Volta de marès apuntalada

L'Institut Joan Ramis i Ramis és un dels pocs edificis a Menorca que va recollir en la seva construcció la utilització del marès, com a element tradicional de la construcció, i el formigó, com el material modern de la nova arquitectura. Els deu anys que es va tardar a construir-lo (1953-1963) van coincidir amb el pas de la pedra de marès al bloc de formigó vibrat com a element clau de la construcció insular. L'edifici il·lustra perfectament aquesta transició mostrant elements realitzats amb dues tècniques constructives.

Però el lloc on la combinació de sistemes constructius és més espectacular és en la formació de les cobertes. Aquí es poden trobar junts tots els sistemes coneguts per fer teulades fins al moment: jàsseres de formigó i, a sobre, arcs de descàrrega fets amb pedres de marès per aconseguir la inclinació necessària per formar els pendents; jàsseres de formigó inclinades formant directament el rost amb biguetes de formigó, tipus tauló i quarts de marès; murs de marès alçats netament sobre jàsseres de formigó per donar els pendents adequats; tirants de ferro que lliguen el cèrcol de formigó de contorn; sostres de canyís clavats sobre fires de fusta que van d'una jàssera a l'altra, etc.

El 14 de gener de l'any 1952, l'arquitecte Claret presenta el pressupost per a la construcció de l'Institut i l'aparellador Juan Mesquida Crespí firma el plec de condicions que ha de complir l'obra. Les feines no començaran fins al novembre de l'any següent, 1953. El constructor que les farà, en Llorenç de na Xenxa, té fama de ser bastant llançat i no gaire fi (extrems que vam poder confirmar nosaltres mateixos, els darrers anys, quan vam executar la rehabilitació estructural de l'edifici, en trobar dins d'algun pilar pedres i còdols, de més de 15 cm de diàmetre, com a àrid per a la formació del formigó). L'edifici es preveu amb dues plantes i una coberta, que se soluciona amb biguetes de fusta sobre una estructura metàl·lica.

El nou centre recull bastants dels detalls d'acabament que a Claret li agradava utilitzar a les seves obres. L'esquitxat de les parets exteriors i d'alguns murs interiors (tots els passadissos del Ramis estan fets amb tirolesa, una manera d'esquitxar el ciment donant una textura rasposa a la paret) es combina amb els paviments de rajola hidràulica. La fusteria de la planta noble es realitza amb portes vidrieres amb braços esquemàtics i pintades de color marró fosc. Les portes de les aules són de fusta massissa amb una claraboia fixa a la part alta i pestell maonès. Les aules de la segona planta tenen vidrieres que donen al passadís. L'Institut té calefacció central amb radiadors de

fosa repartits per tot l'edifici, amb un circuit que parteix d'una gran caldera situada en un petit soterrani. La torre que hi ha sobre les escales conté un gran dipòsit d'aigua potable, que ve d'un pou fet a l'extrem del pati. Sobre la torre hi ha un parallamps.

A l'exterior, l'institut és un dels primers edificis de Menorca que utilitza les persianes de fusta enrotllables a les finestres de les aules i obertures de petites dimensions. Claret proposa un joc de conjunts de finestres sobre la base de la seva funcionalitat interior. A les aules se n'obren grups de tres, mentre que a les dependències administratives i comunes forma un conjunt de dues i un parament massís entre elles. En els espais grans, aula de dibuix, laboratoris, etc., la forma d'arc de les finestres impedeix posar persianes i soluciona el seu enfosquiment amb cortines interiors.

La composició global de l'edifici és prou atractiva i respon a la discreció estètica del moment: un edifici del franquisme fet els anys immediatament anteriors a l'obertura dels seixanta. No obstant això, com a edifici aïllat, de grans dimensions i amb poques modificacions en la seva imatge exterior, és un dels més interessants i equilibrats que a Maó es poden observar. És necessari mantenir-lo i conservar-lo com a símbol i testimoni d'un temps que ja comença a ser llunyà. La ciutat es reforça, també, amb edificis com aquest, que donen continuïtat i riquesa a la història de la nostra arquitectura local.

L'edifici es va acabar l'any 1960. La recepció definitiva es produeix el 12 de setembre de l'any 1962. El dia 4 d'octubre de l'any 1963 van començar les classes per a 500 alumnes en un centre construït per a 600.

Però una de les constants en l'actuació arquitectònica als centres docents és que mai les previsions que proposen els projectes són suficients per absorbir els creixements naturals d'aquests equipaments, o per assimilar les modificacions que l'evolució lògica de l'ensenyament planteja. La història de l'edifici de l'Institut Joan Ramis i Ramis ens mostra com al poc temps de ser utilitzat el nou institut, ja es va suggerir la necessitat d'ampliar-ne les dependències, ja que les previsions de nombre d'alumnes inicialment calculades havien estat sobrepassades molt ràpidament.

Als deu anys de la inauguració, en el curs 1973-1974, es va sol·licitar l'ampliació de l'institut, perquè la xifra de 600 places per a les quals havia estat dissenyat s'havia superat àmpliament i l'edifici estava col·lapsat. Van haver

Foto aèria de l'institut acabat de construir

de passar cinc cursos fins que es pogués inaugurar la primera ampliació del centre, a l'inici del curs 1978-1979.

El primer projecte, el va realitzar l'arquitecte José F. Villalonga, que pertanyia a la Unitat Tècnica de Balears del Ministeri d'Educació i Ciència, el febrer de l'any 1978. Les obres es van executar al llarg d'aquest any amb la supervisió de l'aparellador Pep Palmer, gran coneixedor del món constructiu docent de l'illa.

L'arquitecte va proposar una actuació bastant intel·ligent, ja que va respectar la distribució original del centre i va adossar l'ampliació a la part posterior, a la zona del camp d'esports, respectant l'estètica de l'edifici de Claret i la seva imatge des de l'avinguda Vives Llull. D'altra banda, el fet d'ubicar l'obra nova a tramuntana solucionava un antic problema de manca de confort als passadissos, malgrat que transportava el problema a la façana de les noves aules que mirarien al camp de futbol.

Aquesta primera intervenció a l'edifici feta per un arquitecte diferent del que el va projectar va ser clau per al futur arquitectònic del centre. Villalonga podia haver actuat imposant la seva manera de fer per damunt del valor arquitectònic de l'obra de Claret i iniciar un camí de transformacions profundes del centre que emmascarassin la seva identitat i arruïnassin el seu valor formal, però no ho va fer. Podia haver modificat substancialment la distribució interior o substituir els materials que Claret havia elegit per als acabats, alguns dels quals ja estaven bastant deteriorats, però va preferir actuar ampliant de bell nou i, fins i tot, imitar amb els acabats de les parts noves els colors i elements originals per tal d'homogeneïtzar el conjunt. Va ser respectuós amb l'edifici original i amb aquesta decisió va consolidar una forma d'actuar en el centre que, anys després, nosaltres hem intentat continuar: respectar l'obra original per conservar-ne els valors arquitectònics únics i permetre la permanència de l'Institut com una fita urbana important per a la comprensió i el manteniment de la identitat de Maó.